

Бележки за Етрополе през XVIII - XIX в.

доц. д-р Надя Манолова-Николова

Миналото на Етрополе е било и е предмет на различни изследвания, чието начало поставя известния краевед Александър Тацов. Неговите проучвания, събраните от него материали и наблюдения са създали основата на етрополската история¹. По мое наблюдение, редица автори, последователи на Тацов, използват до голяма степен безкритично написаното от него, за да предлагат свои интерпретации на местната история. Във връзка с проекта „Традициите в крак с времето“² се запознах с останалите в оригинал ръкописни бележки и статии на Тацов, на Иван Кацаров, на излезли вече книги посветени на тази тема. Анализът на тази литература посочва, че редица въпроси към историята на Етрополе остават неизяснени (Манолова-Николова, 2011: 9-17). Съществуват и вътрешни противоречия в някои от изказаните и станали популярни твърдения, други не могат да бъдат възприети, като се има предвид съвременните постижения на българската историография за периода от XVIII и XIX в.

Един от интересните, но неизяснени въпроси например е този за наличието на евреи в Етрополе. Събраните сведения са твърде противоречиви и нееднозначни. Като доказателства за тяхното присъствие тук, Ал. Тацов посочва няколко топонима - названията на две чешми: „Еврейчец“ и „Евреец“, и на две гробища. Гробищата са определяни като еврейски по спомени от местното население, спомени, които Тацов отнася към средата на XIX в., но самият той не намира надгробни еврейски паметници. Също такива не са установени и при т.н. Дивчовци, където той описва по спомени надгробни трапези, които могат да бъдат всякакви. Известно е, че към ср. на XIX в., от когато определя Тацов спомените на разпитваните от него хора, не е съществувала еврейска колония и контакти с евреи в града. Така, че е възможно тези спомени да не са съвсем точни, най-вече защото те са отнесени към други топоними – първите еврейски гробища се намирили към м. Могилки, а вторите са отнесени на м. Циганска поляна. Следователно Тацов „възстановява“ тези еврейски топоними по спомени, без те фактически да са използвани към неговото време в езиковата практика на етрополци³.

Към своите доказателства за наличието на евреи, Ал. Тацов привежда две обществени постройките - Кула и Баня, днес не съществуващи. Сам Тацов посочва, че населението е наричало една голяма триетажна сграда, с бойници и добре защитена врата - Кулата, Кулето, а той я определя като Еврейската кула. Определя я като такава, защото на четирите страни под стрехата на кулата имало окръжност с вписани два триъгълника, обръзващи шестоъгълна звезда, „религиозния знак на евреите“, както пише той⁴. Имало още едно желязно коло, също с

---

¹ Музей на гр. Етрополе, Рег. IX, № 85, Ал. Тацов, Из миналото на Етрополе, папка 1 и папка 2. Ръкописът е публикуван по дигитализираното му копие в Тацов, Ал. Сборникъ. Книги, статии и материали за София, Столична община и Етрополе, София, състав. Тацов, Ал. Тацов, Цв. 2012.

² Научно изследователски проект „Традициите в крак с времето“, 2009-2011, ДТК, 02/13 от 16.12.2009, НФНИ към МОН (сега МОМН, Министерство на образованието, младежта и науката), с научен ръководител доц. д-р Веселин Тепавичаров.

³ Музей на гр. Етрополе, Рег. IX, № 85, Ал. Тацов, п.т., папка № 2, л. 3, л. 40-43; Тацов, Ал. Сборникъ. Книги, статии и материали ..., с. 379-386, с. 389-390.

⁴ Пак там, Ал. Тацов, папка № 2, л. 44-45.

вписан шестоъгълник, заради което кулата се наричала от етрополци и Колото. Днес знаем, че шестоъгълникът вписан в кръг е много често използван символ в различни култури, включително и в мюсюлманската култура, така че неговото наличие не може да се приеме за доказателство, че кулата е била еврейска. Нещо повече.

Добросъвестен изследовател, Ал. Тацов е отбелязал спомена, че турците до Освобождението са се отнасяли с особена почит към тази сграда, забранявали на децата си и на кучетата си да се въртят около нея. Смятали, че нощно време там излизали странни сенки. Към Освобождението тя е принадлежала на двама братя турци, а след това преминава в собственост на българи. Имаме единствено съобщение за тази кула в приписка от 1794 г., според която в нея са се скрили местните турци от нападението на кърджалиите⁵. Така че, единственият извод, който можем да направим на базата на тези сведения е, че тя е била на местното турско население през XVIII и XIX в. Освен това по тип архитектура тя е близка с кулите-жилища от XVIII в., характерни за градския пейзаж на близката Враца.

Другата обществена сграда, която Тацов свързва с евреите е Банята в Етрополе. Тя е била разрушена при новата, следосвобожденска планировка на града, като при събарянето ѝ са били установени същите кръгове с вписани шестоъгълници. Описанието на Тацов не оставя съмнение, че става дума за типичен за времето на Османската империя хамам или турска баня, с две курни и отопление, а вписаните шестоъгълници в кръг са били част от нейната украса⁶. Тази обществена сграда ни най-малко не може да се свърже с евреите.

В близост до Банята, Тацов описва още една еврейска чешма, която за разлика от предишните две, наистина се е наричала така по негово време⁷. Към доказателствата си за евреи в Етрополе Ал. Тацов прибавя две фамилии с еврейски названия – Бохорци и Аврамчовци, занимаващи се с кожарство - табаклък и с търговия, много доходни за града през XVIII и XIX в. И двете фамилии са заможни, и предприемчиви, но са православни християни⁸. Опитът на Ив. Кацаров, един от заслужилите краеведи изследователи на Етрополе, да подплати доказателствата на Тацов за евреи тук, като цитира трудовете на Всеволод Николаев за сребърните рудници в Сидерокапса е неуспешен. (Николаев, 1953; 1954) Вс. Николаев никъде не твърди, че евреите, които идват в тези рудници са от Етрополе или са били свързани по някакъв начин с града⁹. Ал. Тацов е събирал още и спомени от своите съграждани, и от софийските евреи, които съдържат интересни податки за евреи в Етрополе, но преки документални сведения той няма.

Изводът, който можем да направим засега от работата върху съществуващите извори е, че евреи в Етрополе навярно е имало, но дали те са били тук постоянно или са търгували с

---

⁵ Бележката е многократно цитирана и Ал. Тацов също я използва в своето изследване върху кърджалиите в Етрополе, вж: Музей на гр. Етрополе, Рег. IX, № 85, Ал. **Тацов**, п.т., папка № 2, л. 5.

⁶ Музей на гр. Етрополе, Рег. IX, № 85, Ал. **Тацов**, п.т., папка № 2, л. 45-46. Шестоъгълната звезда е наричана още Печатът на Соломон (на Сюлейман) и в османската култура се използва като украса в джамии, текета, върху рамките на входните врати, върху сводове, върху куполи на бани, с цел да прогони дяволската сила.

⁷ Пак там, л. 46-47

⁸ Пак там, л. 47-48.

⁹ Музей на гр. Етрополе, Рег. IX, № 77, **Кацаров**, Ив. Етрополе през вековете, кратък географски, исторически, стопански и културен преглед върху материалите за историята на Етрополе, ръкопис започнат 1948 г. и доработван в следващите десетилетия, л. 59-82.

етрополци, това не знаем. Изнамирането на нови документи би осветлило този въпрос много по-добре. Със сигурност обаче нито кулата, нито банята могат да се свържат по мое мнение, с тяхно присъствие в града.

Съществуват и други несъответствия в написаното и популяризираното за местната история. Например твърди се, че още към 1825 г. се създава светско училище в града (Петков, 2005: 124-128), а е известно, че първите светски училища са открити през 30-те години на XIX в. в Свищов и в Гарбово¹⁰. Тези и други противоречия в наличната историческа литература за Етрополе извеждат необходимостта от нови изследователски усилия за препрочитане на неговата история.

В хода на моята работа по цитирания по-горе проект беше необходимо на първо време да се установят наличните източници на информация, тъй като в публикациите често се споменават едни извори, а на практика те не могат да бъдат открити. Освен работата в архива на Градския музей на Етрополе, от където получихме много и твърде ценни сведения¹¹, бяха издирени следните документи от Българския исторически архив на Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ в София: колекция 5, която съдържа различни документи за икономиката и обществения живот на Етрополе, списък на приписки от Етрополския манастир¹²; кондика на терзийския еснаф от 1835 г. до 1901 г.¹³; кондика на Етрополското училище от 1848 г. до 1871 г.¹⁴; архива на Тодор Пеев със седем архивни единици¹⁵, дневника на х. Цено Христов Куртанов¹⁶, документите на Павел Панчов¹⁷, различните бележки и вписвания на имена в Етрополския поменик от XVIII и XIX в., които на практика не са свалени и не са анализирани¹⁸. Макар откъслечна, тези документи съдържат достатъчно ценна информация, за да се конкретизира в бъдещи изследвания историческото развитие на града през XVIII – XIX в. Относно работата по съхраняването и обработването на историческите сведения за Етрополе, материали открих и в местния печат от втората половина на XX в.¹⁹

Сведения за града бяха установени още в българската възрожденска преса. В осем вестника и едно списание за Етрополе са отразени събития, някои от които не намираме в другите извори. Така например вестниците „Българска пчела“ и „Гайда“ съобщават през 1863 г., че ловешкият митрополит Иларион иска да премести епископското седалище в Етрополе²⁰. В Етрополския поменик този митрополит е наречен Иларион Болгарина²¹. Това са сведения, които изискват допълнителен анализ за участието на града в църковното движение.

---

¹⁰ Според П. Петков „Рибният буквар“ на П. Берон е въведен в Етрополе още през 1825 г., което не може да съответства на историческата истина.

¹¹ Изказвам благодарност на музейния екип, ръководен от г-жа Наталия Христова за оказаното ми съдействие и помощ.

¹² НБ „Св. Св. Кирил и Методий“, БИА, кол. 5, а.е. 1, л. 1-22, л. 129-150.

¹³ НБ „Св. Св. Кирил и Методий“, БИА, IIA № 7649.

¹⁴ НБ „Св. Св. Кирил и Методий“, БИА, IIA № 7647.

¹⁵ НБ „Св. Св. Кирил и Методий“, БИА, ф. 110, а.е. 1- 7.

¹⁶ НБ „Св. Св. Кирил и Методий“, БИА, ф. 468, а.е. 1, л. 1-49.

¹⁷ НБ „Св. Св. Кирил и Методий“, БИА, ф. 469.

¹⁸ НБ „Св. Св. Кирил и Методий“, № 1017-1.

¹⁹ В-к *Етрополски преглед* 1960-1967 г.; в-к *Етрополе XXI в.* 1999 – 2003 г.

²⁰ В-к *Българска пчела*, год. I, бр. 9, 26 юли 1863 г.; в-к *Гайда*, год. I, бр. 5, 10 август 1863.

²¹ НБ „Св. Св. Кирил и Методий“, № 1017-1, л. 17.

Интересни детайли и множество подробности от етрополския бит и стопанство открих в една нецитирана, но по мои впечатления, доста преписвана етнографска разработка с автор Емилия Гешева Лазарова, предадена в Архива на Етнографския институт²². От съдържанието на работата става ясно, че Е. Лазарова е била подпомагана от местните изследователи в музея и най-вече от Кр. Матеев. Тя е извършила събирателската си работа в първата половина 60-те години на XX в. и в машинописен вид е дадена в архива на Етнографския институт през юли 1971 г. Лазарова е автор и на статия в местния в-к „Етрополски преглед“, но информация за нея повече не открих (Лазарова, 1961: 3)²³.

Наблюденията върху написаното и върху издирените документи показва, че в Етрополе през XVIII - XIX в. са се извършили два големи прелома – първия в края на XVIII в., през т.н. кърджалийско време, а вторият след Освобождението.

През целият XVIII в., както посочват Ст. Андреев и Е. Грозданова, желязодобиването в Етрополе не престава, като получаването на сребро и на злато е било съкратено още в предишното столетие. (Андреев, Грозданова, 1993: 30; Авдев, 2005: 128-129). Организацията обаче на труда в тази сфера, според специалистите, е била сложно дело, подкрепяно от множество други занаяти и дейности. Те са свързани както с техническото поддържане на рудодобива и металодобива, с използване на получените продукти за нови изделия, така и с изхранването на ангажираната работна ръка. Така че, възникват различни занаяти и еснафски сдружения, за които планината дава изобилни суровини. Използвани са възможностите за развитие на животновъдството, чиято стока е била необходима и търсена. Постепенно тези отрасли заемат водещо значение в местната икономика.

Изглежда етрополци са се опитали да търгуват с далечни земи още през XVII в. Ст. Маслев открива в митническите книги на Сибиу описана стоката на етрополските търговци Неделко, Стоян и Павел от общо 653 брави овни и кози. Те са внесени за продан в Трансилвания на два пъти – на 9 май 1672 г. и на 25 април 1673 г. (Маслев, 1991: 153, 335, 344) Приблизително от същото време – от 1671 и 1673 г. са открити монети в Етрополе на Леополд I. Повече сведения за етрополски търговци в далечните европейски пазари не открих. Множеството запазени разнообразни монети от XVIII в. – най-вече от Хабсбургската империя, поставят въпроса дали е била развита търговията на етрополци със Средна Европа? За сега в нито едно от изследванията посветени на българските търговци в Австрия и Средна Европа не се откриват такива от Етрополе²⁴. По мое мнение монетите са резултат от местна обмяна с преминаващите през прохода различни търговци. Монетите са се запазили, защото не са влизали в обръщение в Османската империя и както смятат нумизматите, те са се съхранявали от населението като своеобразен вид съкровище²⁵.

---

²² АЕИМ, Инв. № 598, II, папки 1 – 3. **Лазарова**, Е. Г. Опит за история на Етрополе, 6 октомври 1967 г.

²³ **Лазарова**, Е. Г. Освобождението на Етрополе, В-к *Етрополски преглед*, год. II, бр. 11, 27 ноември 1961.

²⁴ Историческата литература за българските търговци в Средна Европа е значителна, тук се посочва само част от нея: **Гандев**, Хр. Проблеми на Българското възрождане, София, Наука и изкуство, 1976; **Бур-Марковска**, М. Балканите и унгарският пазар през XVIII в. София, Наука и изкуство, 1977; **Телбизов**, К. Българските търговски колонии в Трансилвания през XVIII в., София, Наука и изкуство, 1984; **Паскалева**, В. Средна Европа и земите по Долния Дунав през XVIII – XIX в., София, Издателство на БАН, 1986 и мн. др.

²⁵ Нумизматичният материал от Етрополе е богат, но все още не е проучван в детайли.

В края на XVIII в. Етрополе преживява две кърджалийски нападения²⁶. Бележките от 1793 и 1794 г., които ги отразяват извеждат на преден план, освен разбойничеството, поскъпването на храните, данъчните тежести, изнудванията, все характерни явления за българските земи по това време. Вероятно тогава е започнал и упадъкът на желязодобиването, защото е била нарушена силно централизираната държавна система за неговото управление – от добива до пласирането на желязото. Както убедително е предложил М. Паларе (Паларе, 2005: 46-53), не толкова нападенията на кърджалиите предизвикват криза в местните икономики, колкото стесняването на пазарите. Липсата на сигурност и хаоса по пътищата, високите транспортни цени пречат на реализацията на произведената продукция. Реално следствие от анархията, а и от продължителната суша през 1793-1795 г. е повишаването на цените, включително и на зърнените храни, каквито в Етрополе не са произвеждани²⁷.

Стагнацията е принудила местните занаятчии да вземат подходящи мерки. В документ на терзийския еснаф от 1802 г. се постига споразумение за контрол над майсторите и чирашката работна сила, може би за ограничаване на конкуренцията. Според документа броят на устабашиите е 7, а на майсторите – 18. Очевидно е, че те отдавна не обслужват само етрополското население, а пътуват по друмищата към имперските пазари²⁸. Вероятно подобни решения за стопанско стабилизиране са взели и табаците (кожарите) в Етрополе. През 1796 г., само две години след кърджалийското нападение, табашкият еснаф вписва в кондиката си за тази година 20 изтъкнати свои членове²⁹. Сред тях са х. Христо, х. Цветко, х. Пею Инджов, Цено Арнаудов и др. Петима са хаджии, а според Е. Лазарова, която цитира кондиката, 15 от тях са били грамотни.

Табашкият е най-влиятелният и богат еснаф в града, чиито членове и работници образуват цяла махала през XIX в. Както личи от описанието на Е. Лазарова, кондиката е водена до 1920 г., като в нея са вписани освен горните 20 д. още 76 табаца и работници. Единици от тях са записани след Освобождението, дошли от Тулча, Шумен, Болград³⁰. Върху запазен документ от 6 юни 1855 г., едно оплакване на етрополци до Латиф ага, личи печат на мухтаря, т.е. кмета на табашката махала, доказателство за нейните силни позиции в града. Подобно на други развити занаятчийски центрове в Етрополе е имало два кмета³¹.

---

²⁶ Музей на гр. Етрополе, Рег. IX, № 85, Ал. **Тацов**, Из миналото на Етрополе, папка 2, л. 1-5.

²⁷ Музей на гр. Етрополе, Рег. IX, № 85, Ал. **Тацов**, Из миналото на Етрополе, папка 2, л. 4, в приписката от 1793 г. се посочват високите цени на зърнените храни и разбягването на населението от неизпълнимите борчове. Вж: **Манолова-Николова, Н. Димитров, Д.** Природни бедствия във времето на Софроний – история и дендрохронологически анализи. В: Сб. Софроний Врачански – книжовник и политик от Новото време, София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2013, (под печат).

²⁸ НБ „Св. Св. Кирил и Методий“, БИА, кол. 5, а.е. 1, л. 1.

²⁹ АЕИМ, Инв. № 598, II, папки 1-3, **Лазарова, Е. Г.** Опит за история на Етрополе, папка 1, с. 62. Кондиката на Табашкия еснаф е била притежание на музея в Етрополе към 1967 г., когато е била използвана от Е. Лазарова за нейната работа. За съжаление тя посочва само имена, а не текстове от кондиката. Предполагам, че от 1796 г. кондиката е била подновена, което е налагало вписването имената на най-известните членове на еснафа. Днес тя е в неизвестност.

³⁰ АЕИМ, Инв. № 598, II, Пак там, папка 1, л. 63-64.

³¹ НБ „Св. Св. Кирил и Методий“, БИА, кол. 5, а.е. 1, л. 7. Печатът съдържа текст с арабски литери, който гласи: „Втори кмет (на-б.пр.) гръцката общност махалата „Деббаг“ („Табак“-б.пр.) – „Кожарската“ 1845 г.“

Икономиката на Етрополе се е развивала добре в първите десетилетия на XIX в. благодарение на съществуващите още през XVIII в. занаяти и на отдалечеността си от бойните действия през руско-турските войни от 1806-1812 и 1828-1829 г. Едно косвено доказателство за този процес е започналото строителство на нови, много по-здрави и красиви къщи, като къщата на х. Григор и хаджи Куновия чардак от 1810 г.³² Какви конкретни промени са донесли тук реформите, започнали по времето на султан Махмуд II (1808-1839 г.) е трудно да се установи. Първият по-важен факт е преизграждането на църквата „Св. Архангел Михаил“ през 1837 г. Нейното строителство се вписва добре в общия процес на обновление на храмовете по българските земи през това десетилетие. Инициатор на строителството е х. Бенчо Вълков, търговец и собственик на голям градски хан, баща на известният свещеник и учител в Етрополе Симеон Бенчев. Към х. Бенчо се присъединили още петима заможни първенци – х. Христо Дончов, х. Цветко, х. Панчо Симеонов, х. Пейо Инджов, х. Куно и Василий³³(Тацов, 1937: 19-26). Най-вероятно това са хората, които са работили по организацията на строежа, затруднен от появата на чумата през 1837 г., както и по придобиване на официален документ за храма. Запазеният ферман за църквата, преведен първоначално от М. Стайнова ясно сочи, че цялата трудна и бавна процедура по разрешение на църковното строителство е била спазена (Градева, 2008: 126-163). За това са абсурдни твърденията, че църквата е била построена без разрешение и е узаконена по-късно от властите (Петков, 2012: 31-34). Процедурата по мое мнение е била завършена с фермана от 1842 г., съхраняван и досега в църковния архив³⁴.

Върху цитираният по-горе документ-оплакване на етрополци пред Латиф ага от 6 юни 1855 г. личат печатите на местните първенци, представители на етрополското население пред властта. Най-ранните печати са от 1840 г. – на владишкия векил поп Кръстю, на Симон Димитър, с което може да се предположи, че формирането на етрополската община е станало след тази година. За това, че 1840 г. е важна в местния живот говори приписка от Етрополския поменик: „*Весно да буди коги стана цар солтан абдол междид в лето 1840 Тога напри (направи-б.а.) Низам балгарето, той стана цар на 1839* :³⁵“ Става дума за възцаряването на султан Абдул Междид I (1839-1861) и промените в закона за войнуците³⁶. Най-вероятно под израза „направи низам българите“, неизвестният припискар е имал предвид създаването на доброволни

Преводът дължа на Зорка Иванова, архивист-османист от Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“, за който изказвам дълбоката си благодарност.

³² Музей на гр. Етрополе, Рег. IX, № 85, Ал. **Тацов**, Из миналото на Етрополе, папка 2, л. 8; Фотоизложба на П. Савинов за Етрополе, в-к *Етрополски преглед*, год. II, бр. 5, 20 май 1961 г. Във вестника е отпечатана снимка на х. Григоровата къща.

³³ Ал. Тацов приема, че е предприета обичайната трудна процедура по придобиване на разрешение за строителството на храма. Вж. П.т., с. 20.

³⁴ Това се потвърждава и от кратките текстове на гръцки и български език върху гърба на документа. На гръцки език текстът гласи: „*εις το σαντζάκι του Βιδινίου εις τον καζάν της Ετρόπολης εκκλησία των Ταξιαρχών τερτίσι να μην γίνεται εις την еπισκοπήν Λόφτζα ευρίσκεται*“; в превод: „*Във Видински санджак в Етрополска каза в църквата Арахангели да не става ревизия, която се намира в Ловчанска епископия*“. Текстът на български език: „*1843 м(есе-б.а.)ць фе(вруа-б.а.)риа 20 день, тоя ферманъ черковень за с(ве-б.а.)ти ахаргела (архангела-б.а.)*“. Преводът на гръцкия текст дължа на проф. Надя Данова, за което много ѝ благодаря.

³⁵ НБ „Св. Св. Кирил и Методий“, Етрополски поменик № 1017-1, л. 3.

³⁶ Турски извори за историята на правото в българските земи, Съст. Г. **Гълъбов**, т. I, София, 1961, Издателство на БАН, с. 278 - 283. Въпросът с новите войнуци не е достатъчно изяснен в българската историография.

формирования, наричани нови войнуци. Споменът за тях е бил запазен много дълго в Етрополе, като в ръкописа си Ив. Кацаров изобразява монограма, която те са носили³⁷. Смята се, че за Кримската война били събрани около 120 войнуци от Етрополе³⁸.

През 40-те години на XIX в. етрополската общественост се организира за създаване на ново училище. Кондиката на училището е започната от 1847 г., а през 1848 г. за него са събрани 12 022 гроша. Най-голям дарител на училището е х. Яна чорбаджи Динчовица, предала 2 000 грш, църквата „Св. Архангел Михаил“ – 1 000 грш, църквата „Св. Георги“ – 500 грш; табашкият ружет – 600 грш и др. Средства за поддържането на училището през следващите години дават още терзийския, мутафчийския и чехларския еснаф³⁹. Трудно е да се определи какъв е бил характерът на преподаването и методите му в училището. Съдейки по запазените в музея учебници от XIX в., вероятно е използвана *Аритметика или наука Числителница* от Христати Павлович, издадена в Белград през 1833 г.; *Начала на Християнското учение или Кратка свещена история за българската юност*, съставена от х. Найден Йоанович ТатарПазарджичанина, публикувана в Белград от 1851 г.; *Опитна числителница* от Михаил х. Златович, издадена от Типографията на Цариградски вестник през 1852 г. и др.

Нов етап в развитието на училищното дело в Етрополе започва с откриването на главното мъжко училище. Според дневника на х. Цено Куртанов създаването на настоятелство за изграждане на училищното здание е едно от важните събития в Етрополе⁴⁰. Строителството е започнало от 12 август 1870 г., а освещаването на училището е било на 10 юли 1871 г. Негови настоятели са Николчо Ценов, Мишо Вълчов, Григор Симонов, Генчо х. Панов, х. Цено Христов (Куртанов-б.а.). Строителите са от Мирково, същите направили конака в града. За даскал е условен Тодор х. Пейов (Пеев- б.а.) с 9 000 грш годишна заплата⁴¹. Т. Пеев изпраща специална дописка във в-к „Право“ за добрата самоорганизация на местното общество в полза на училището. В нея той съобщава важния факт, че етрополецът Михалаки Хина е вложил за училището 3 000 минца в Букурещка банка. То ще се издържа от лихвата на този влог, която възлиза на 10 000 грш годишно. Съобщава се още, че в училището ще работят 5-6 учители. Т. Пеев високо оценява дарителския жест на М. Хина, справедливо нареждайки го до имената на големите български дарители Иван Денкоглу и Васил Априлов⁴². Запазените учебници и приписките към различни книги, бележките от Тодор Пеев и други материали се нуждаят от бъдещо по-задълбочено проучване относно развитието на местното просветно дело.

Без да имам възможност да навляза в подробности по темата за национално-освободителното движение в Етрополе, общият поглед върху написаното за града и постигнатото в българската историография, отново извежда необходимостта от препрочитане и на тази страница от етрополското минало.

---

³⁷ Музей на гр. Етрополе, Рег. IX, № 77, **Кацаров**, Ив. Етрополе през вековете, кратък географски ..., л. 72 и сл.

³⁸ Музей на гр. Етрополе, Рег. IX, № 85, Ал. Тацов, Из миналото на Етрополе, папка 1, л. 4.

³⁹ НБ „Св. Св. Кирил и Методий“, БИА, IIА 7647, л. 3 и сл.

⁴⁰ НБ „Св. Св. Кирил и Методий“, БИА, ф. 468. Дневникът на х. Цено Куртанов е изключително ценен документ за историята на Етрополе през XIX в. Началните страници са откъснати, ето защо е трудно да се определи с какви събития е започнало воденето на дневника. Най-ранното записване е от 1845 г., а последните бележки на х. Цено са от 1882 г. Неговите наследници вписват информация до 1901 г.

⁴¹ НБ „Св. Св. Кирил и Методий“, БИА, ф. 468, а. е. 1, л. 1.

⁴² В-к *Право*, год. VI, бр. 17, 21 юни 1871 г.

Друг важен въпрос от местната история на всекидневието е този за празниците. В дневника си х. Цено Куртанов, който е бил клисар на църквата „Св. Архангел Михаил“, е съставил ръкописен църковен календар, изработен доста вещо⁴³. В него той е отбелязал най-важните празници, повечето от тях характерни за цялата българска общност през XIX в. Сред тези празници е и 18 януари, зимният Атанасов ден. Освен тези, х. Цено е отбелязал празници, които са били от особена важност за етрополци. Такива са Видовден на 15 юни, празник характерен за рударския градец Брезник и за Годеч, също свързан с рудуването; 17 декември – пророк Данаил; 25 януари – св. Григорий Богослов; 13 февруари – препод. Мартиниан и св. Симеон, и св. Саво Сербски⁴⁴; 2 май св. Атанасий Патриарх Александрийски и 5 юли – св. Атанасий Атонски. Зимният Атанасовден не е отбелязан като важен местен празник⁴⁵.

Следователно св. Атанасий е много почитан светец, но култът му вероятно е претърпявал промени и някакво развитие, за да се стигне до днешното му празнуване само в края на м. януари. Много важно е обстоятелството, уловено от Е. Лазарова през 60-те години на XX в., че „всяка възрастна жена трябва да научи по – младите жени, че вторник е деня на св. Атанас, сряда на св. Богородица, четвъртък на св. Николай, петък на св. Параскева, събота – на всички покойници, а неделя е на Господа“⁴⁶. Следователно почитането на св. Атанасий е част от всекидневието, то не е било свързано само със зимата и с традиционното разбиране, че това е светецът, който отива в гората за да доведе лятото.

Етнографските проучвания на Д. Маринов го свързват още като светец покровител на железарите, на налбантите или ножарите⁴⁷, все занаяти, много развити през XVIII – XIX в. в Етрополе. Така, че по мое виждане почитта към св. Атанасий е била във връзка със занаятите и може би някога светецът е бил еснафски покровител. Към това насочват например вписванията в Поменика на Етрополския манастир „Св. Троица“ : „1862 г. 18 януари Помяни Г(оспо-б.а.)ди рупет чехларски и златар(ски-б.а.) перусия гри 50“⁴⁸; „ 1869 унарие (януари-б.а.) 19 ти, етрополь, поклонници и саве писаль, иснаф (еснаф-б.а.) терзийски“⁴⁹.

Направените в статията бележки имат за цел да предложат нов анализ на наличните източници за историята на Етрополе през XVIII – XIX в. Тези бележки съвсем не изчерпват всички въпроси, които повдигат събраните до сега сведения и материали по нашия проект. Въпросите навярно ще могат да се решават при други благоприятни условия за научна работа по етрополската история, която, както се убедихме, е една тема винаги с продължение.

Използвана литература:

⁴³ Календарът може да се сравни с печатните издания, вж напр. **Данов**, Хр. Г. Старопланинче, Календар за 1856 високосна година, която има 366 дни, Фототипно издание, Пловдив, 1978.

⁴⁴ Искам да обърна внимание на изследователите на Етрополе, че имена като Саво, Сабо са често срещани в документите. Вж НБ „Св. Св. Кирил и Методий“, Етрополски поменик № 1017-1, л. 79, 81 и др.; **Тацов**, Ал. Сборникъ. Книги, статии и материали ..., с. 411-413, 437 и др.

⁴⁵ НБ „Св. Св. Кирил и Методий“, БИА, ф. 468, а. е. 1, л. 3 – 5.

⁴⁶ АЕИМ, Инв. № 598, II, папки 1-3, **Лазарова**, Е. Г. Опит за история на Етрополе, ..., папка 3, л. 191.

⁴⁷ Вж: Българска митология, Енциклопедичен речник, съств. Анани Стойнев, София, Издателска група 7М+ЛОГИС, 1994, с. 16.

⁴⁸ НБ „Св. Св. Кирил и Методий“, Етрополски поменик № 1017-1, л. 94.

⁴⁹ Пак там, л. 10.

- Авдев**, Ст. История на златодобива по българските земи, София, „БЕСИКЕ“ ЕООД, 2005, с. 128-129.
- Андреев**, Ст. **Грозданова**, Е. Из историята на рударството и металургията в българските земи през XV-XIX в. София, Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 1993, с. 30.
- Градева**, Р. За немюсюлманите и техните храмове в османските владения: някои наблюдения върху процедурите по получаване на разрешения за ремонт и поправка на немюсюлманските култови сгради през предтанзиматския период. В: Етнически и културни пространства на Балканите, част I. Миналото – исторически ракурси, Сб. В чест на проф. Цветана Георгиева, София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, състав. **Иванова**, Св. 2008, с. 126-163.
- Лазарова**, Е. Г. Освобождението на Етрополе, В-к *Етрополски преглед*, год. II, бр. 11, 27 ноември 1961, с. 3.
- Манолова-Николова**, Н. Въпроси към историята на Етрополе, В: Етрополската книжовна школа и българският XVII век, София, Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 2011, с. 9-17.
- Маслев**, Ст. Търговията между българските земи и Трансилвания през XVI-XVII в., София, Издателство на БАН, 1991, с. 153, с. 335, с. 344.
- Николаев**, Вс. Големи минни предприятия с български работници в Европейска Турция, В: Рударството в Югозападна България и Югоизточна Македония, София, Наука и изкуство, 1953; Характерът на минните предприятия и режимът на рударския труд в нашите земи през XVI, XVII, XVIII в., София, Наука и изкуство, 1954.
- Паларе**, М. Балканските икономики 1800 – 1914: Еволюция без развитие, София, Издателство Апострофи, 2005, с. 46-53.
- Петков**, П. В. Етрополе през отминалите времена, Изток-Запад, 2005, с. 124-128.
- Тацов**, Ал. Стогодишнина на възобновения храм Св. Архангел Михаил в гр. Етрополе (1837-1937), София, 1937, с. 19-26.